

Politologický koncept politické kultury a jeho využití v české historiografii*

Marek Skovajsa

POLITICAL CULTURE: USING A CONCEPT FROM POLITICAL SCIENCE IN CZECH HISTORIOGRAPHY

This article discusses the ways in which the concept of political culture has been used in Czech historiography. The blurring of boundaries between positivist and culturalist approaches is identified as the main source of difficulties faced by authors who study political culture.

KEYWORDS

political culture; postpositivism; political science; historiography; history of social sciences; Czech history

„Jedna z věcí, které každý zná, ale nikdo doopravdy neví, jak je názorně vyložit, je, že politika země odráží její kulturní vzorec.“¹ Těmito slovy varoval v roce 1972 antropolog Clifford Geertz před unáhlenými nadějemi spojovanými s kulturní analýzou politických fenoménů. Svě varování asi nemínil úplně vážně, protože on sám věnoval značnou část svého díla studiu kulturní a symbolické dimenze politiky v nejrůznějších společnostech. Přesně však vystihl obtížnost snahy rozplést pleťtvo vztahů spojujících kulturu s politickým životem, s níž se potýkají všechny sociální vědy.

To, co Geertz poznamenal o kultuře obecně, platí stejnou měrou také o **politické kultuře**, pojmu, který označuje jedno ze základních výzkumných témat politické vědy a poměrně často se objevuje i v historickém bádání. Navzdory tomu, že ve vědeckém studiu nabývá různých technických významů, zůstává však politická kultura také intuitivně všeobecnou představou o souvislosti mezi charakterem politiky a vlastnostmi jejích účastníků, která se snadno nabízí jak laikům, tak i odborníkům, a to včetně těch, kteří jsou obeznámeni s technickými významy tohoto pojmu. Ve výsledku vládne kolem politické kultury nemalý pojmový zmatek, který je zdrojem nedůvěry v její poznávací hodnotu. Navzdory tomu však tento pojem ze slovníku politologie, historie ani dalších sociálních věd nezmizel a neustále se udržuje v oběhu jako někdy více a jindy méně důležitá součást vědeckého diskurzu.² Zdá se, že tomu tak bude i nadále, a nezbyvá tedy než užívání pojmu v různých oborech pozorně sle-

* Práce autora na tomto článku byla podpořena grantem GA ČR 13-15802S.

1 Clifford GEERTZ, *Interpretace kultur*, Praha 2000, s. 345.

2 Cyklické výkyvy v hodnocení (politické) kultury v sociálních vědách výstižně popsal Lucian W. PYE, *Introduction: The Elusive Concept of Culture and the Vivid Reality of Personality*, *Political Psychology* 18, 1997, č. 2, s. 241-254.

dovat a reflektovat jeho proměňující se významy a rozdílné teoretické souvislosti, v nichž se vyskytuje.

Ve svém příspěvku se zabývám otázkou, jaké místo zaujímá politologický koncept politické kultury v české historiografii. První dvě části jsou náčrtem měnícího se chápání politické kultury v politologii a ostatních sociálních vědách během posledních padesáti let, jehož cílem je poukázat na existenci dvou odlišných přístupů k politické kultuře, které se v různých disciplínách trvale střetávají a které jsou zdrojem řady nedorozumění. Třetí část přináší rozbor několika nalezených případů užití politologického konceptu politické kultury v dějinách české politiky.

ETAPY VE VÝVOJI POJMU POLITICKÉ KULTURY V SOCIÁLNÍCH VĚDÁCH

Před padesáti lety vydali američtí politologové Gabriel A. Almond a Sidney Verba studii *Občanská kultura: Politické postoje a demokracie v pěti zemích*,³ která do tehdy se rodícího oboru komparativní politologie zavedla jedno nové výzkumné téma: politickou kulturu. Almond a Verba ve své průkopnické knize rozvinuli myšlenku, že dynamiku politického života nelze pochopit jen na základě právního vymezení institucí nebo jednání významných jednotlivců a skupin, ale že je třeba věnovat pozornost také „subjektivnímu prostředí“ politiky, to znamená představám, hodnotám, normám, citům a pocitům i dalším typům subjektivní orientace občanů k politice v jejích nejrůznějších podobách. Pojem politické kultury měl vysvětlovat politické chování pomocí operacionalizovatelných a empiricky měřitelných proměnných a v tomto ohledu představoval podobně jako ostatní klíčové pojmy behavioralismu a na něj navazujícího strukturního funkcionalismu (postoje, socializace, politický systém, funkce aj.) projev odporu proti staršímu formálně institucionálnímu přístupu k analýze politiky.⁴ Zároveň výzkum politické kultury tvořil liberální alternativu k marxismu, proti jehož tezi o ekonomické podmíněnosti idejí stavěl představu „kulturních vzorců“, které aspoň v některých situacích působí jako nezávislá proměnná politického života.⁵ Koncept politické kultury tak byl důležitým článkem tehdy vlivné modernizační teorie, protože připouštěl, že „zaostalost“ určitých společností může být překonána proměnou jejich kulturních vzorců, která předchází proměně ekonomických a politických institucí. V tomto ohledu představoval typický produkt *Výboru pro komparativní politologii*, který byl jedním z klíčových aktérů prosazování teorie modernizace.⁶

3 Gabriel A. ALMOND — Sidney VERBA, *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton 1963.

4 Miroslav NOVÁK, *Pojmový úvod do komparativní politologie*, in: týž (ed.), *Úvod do studia politiky*, Praha 2012, s. 296–353, zde s. 313; Blanka ŘÍCHOVÁ, *Přehled moderních politologických teorií*, Praha 2000, kap. 3 a 5.

5 Samuel H. BEER, *Encounters with Modernity*. in: R. A. W. Rhodes — Sarah A. Binder — Bert A. Rockman (edd.), *The Oxford Handbook of Political Institutions*, Oxford 2006, s. 693–715, zde s. 700.

6 Výbor pro komparativní politologii byl zřízen v roce 1953 americkou Radou pro výzkum v sociálních vědách (SSRC), již financovaly Fordova, Carnegieho a Rockefellerova nadace.

Koncept kultury sice byl již tehdy značně zatížený různými konotacemi, které získal v antropologii, sociologii i veřejném diskurzu, ale politologům padesátých a šedesátých let 20. století se jevil jako nepostradatelná součást teorie politického systému, v níž představoval jedno ze základních prostředí, do kterého je systém zasazen.⁷ Co víc, systémová teorie společnosti Talcotta Parsonse i další formy funkcionalistického a systémového myšlení oné doby se shodovaly v přesvědčení, že kultura představuje koncept sjednocující veškeré sociální vědy. Pro americké politology bylo důležité se jej zmocnit dříve než konkurenční ekonomie, a zajistit tak své disciplíně podstatný náskok.⁸

Další osudy pojmu politické kultury však už byly méně přímočaré. Byl kritizován ze všech možných stran a některými autory dokonce s takovou vehemencí, že se již patnáct let poté, co se v politologickém slovníku poprvé objevil, mohlo zdát, že je zcela odepsaný.⁹ Tento dojem však byl stejně neoprávněný jako triumfalismus prvních proponentů politické kultury. Vývoj konceptu můžeme s určitou dávkou zjednodušení shrnout následovně:¹⁰

1) 1956 — konec šedesátých let: **zavedení konceptu** do komparativní politologie ve studiích Gabriela A. Almonda, Sidneyeho Verby, Samuela Beera, Luciana Pyeho, Harryho Ecksteina a dalších autorů.¹¹ Východiska konceptu (ne však zcela kompatibilní) lze najít v psychoantropologických studiích národního charakteru, ve weberovské interpretativní sociologii, v Parsonsově strukturním funkcionalismu a v behavioristickém/behavioralistickém přístupu v psychologii a politologii.

2) Konec šedesátých let — polovina osmdesátých let: **první krize** politologického konceptu politické kultury. Dvě větve sociálních věd se odvracejí od kulturního přístupu buď směrem k marxistické strukturální analýze (Barrington Moore, Jr., Theda Skocpo-

Viz Ira KATZNELSON, *Strong Theory, Complex History*, in: Mark Irving Lichbach — Alan S. Zuckerman (edd.), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*, Cambridge 2009, s. 96–116, zde s. 98; Edward BERMAN, *The Influence of the Carnegie, Ford and Rockefeller Foundations on American Foreign Policy: The Ideology of Philanthropy*, Albany (NY) 1983, s. 112.

7 David EASTON, *An Approach to the Analysis of Political Systems*, *World Politics* 9, 1957, 3, s. 383–400, zde s. 388.

8 Lucian W. PYE, *Culture and Political Science: Problems in the Evaluation of the Concept of Political Culture*, in: Louis Schneider — Charles M. Bonjean (edd.), *The Idea of Culture in the Social Sciences*, London 1973, s. 65–76, zde s. 67, 75.

9 Young C. KIM, *The Concept of Political Culture in Comparative Politics*, *Journal of Politics* 26, 1964, č. 2, s. 313–336; Brian BARRY, *Sociologists, Economists and Democracy*, London 1970, s. 48nn.

10 K rozboru pojetí politické kultury podle Almonda a Verby a různých alternativních koncepcí viz Marek SKOVAJSA, *Politická kultura. Přístupy, kritiky, uplatnění ve zkoumání politiky*, Praha 2006.

11 Gabriel A. ALMOND, *Comparative Political Systems*, *Journal of Politics* 18, 1956, č. 3, s. 391–409; Samuel H. BEER — Adam B. ULAM a kol., *Patterns of Government*, New York 1958; G. A. ALMOND — S. VERBA, *The Civic Culture*; Lucian W. PYE — Sidney VERBA (edd.), *Political Culture and Political Development*, Princeton 1965.

lová), nebo k teorii racionální volby (Ronald Rogowski, Samuel Popkin). Jiná větev se zaměřuje na instituce jako svébytný fenomén sociálního života, a přitom se od kultury odvrací stejně radikálně jako makrostrukturální analýza a racionální volba (institucionální přístup v komparativní politologii — Giovanni Sartori, Arendt Lijphart), nebo kulturu podřizuje institucionální logice (tzv. nový institucionalismus — John W. Meyer). Další větev se naopak přiklání k silnějšímu „kulturalistickému“ pojetí kultury a ke zdůraznění symbolického rozměru sociálního života (Geertz, od osmdesátých let tzv. „nová kulturní historie“ — Lynn Huntová, William Sewell, Jr. aj).¹² Uvnitř politologie se tvoří interpretativní kontrahnutí vůči tradici Almonda a Verby, které se snaží využít podnětů symbolické antropologie, hermeneutiky, strukturalismu, sémiotiky a dalších zdrojů. Souběžně s touto diverzifikací přístupů a témat se však dále vyvíjí také původní behavioralistické pojetí politické kultury v podobě kvantitativních výzkumů politických postojů a hodnot, jež v některých případech (Ronald Inglehart s tezí o postmaterialistických hodnotách) zaznamenávají výrazné úspěchy. Specifickou interdisciplinární nikou, v níž se výzkum politické kultury rozvíjí zároveň v behavioralistické i interpretativní variantě, jsou sovětoologická studia (Robert Tucker, Archie Brown).

3) Polovina osmdesátých let — polovina devadesátých let: **obnova zájmu** o politickou kulturu. Generace zakladatelů behavioralistického pojetí politické kultury (Almond, Eckstein, Pye) se spolu se svými žáky pokusila koncem osmdesátých let zadržet rostoucí dominanci teorie racionální volby a prosadit politickou kulturu jako druhé fundamentální paradigma v politologii. Výsledkem byla nová vlna teoretických a empirických studií o politické kultuře nejrůznějšího druhu, která doznívala až do poloviny devadesátých let. Zřejmě nejznámějším produktem této etapy v oblasti kvantitativního výzkumu je komparativní studie Roberta D. Putnama a dalších autorů o vlivu politické kultury italských regionů na jejich samosprávu a hospodářský rozvoj, která však představuje spíše pokus o kompromis mezi teorií racionální volby a zkoumáním politické kultury.¹³ Současně se objevuje celá řada alternativních přístupů, mezi nimiž jsou nejvýraznější směry inspirované sociální antropologií: na konci osmdesátých let získává krátkodobou popularitu strukturalistický směr vycházející z tzv. schématu *grid-group* Mary Douglasové (Aaron Wildavsky a jeho spolupracovníci), jiný proud navazuje na Lévi-Straussovo pojetí hlubinných kulturních struktur (Richard Merelman) a na pomezí antropologie a politologie usiluje o větší vliv v politické vědě interpretativní geertzovský směr (Jan Kubik).

4) Konec devadesátých let — současnost: **druhá krize** politologického výzkumu politické kultury v situaci stále se zvětšující metodologické plurality. V tomto období se konvenční výzkum politické kultury à la Almond a Verba rozvíjí v konkurenci

12 K podrobnějšímu výkladu proměn v chápání politické kultury se zvláštním zřetelem k nástupu kulturalismu od sedmdesátých let viz Marek SKOVAJSA, *Politická kultura a kulturalistická sociální věda: příběh váhavého sblížení*, in: Michal Kubát — Tomáš Lebeda a kol. (edd.), *O komparativní politologii a o české politice*, Praha 2014, s. 123–137.

13 Robert D. PUTNAM — Robert LEONARDI — Raffaella Y. NANETTI, *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton 1993.

s interpretativními, kulturně-antropologickými, diskurzivními, poststrukturalistickými a dalšími směry uvnitř akademického pole, ve kterém všechny tyto přístupy stojí v opozici k makrostrukturální analýze, teorii racionální volby a institucionalismu. Zatímco vůči uvedeným školám, které jsou jeho paradigmatickými protivníky, si zkoumání politické kultury postupně vytvořilo účinné obranné mechanismy, paradoxně je ohrožuje především nebývalý úspěch pojmu *kultura*, ke kterému došlo převážně mimo politologii v širším kontextu sociálních věd posledních dvou desetiletí.

DVA PŘÍSTUPY K POLITICKÉ KULTUŘE: TYP P A TYP K

Poslední uvedený bod si zaslouží trochu důkladněji rozvést. Jak je patrné, předpovědi zániku výzkumu zaměřeného na politickou kulturu se ve vývoji sociálních věd posledních desetiletí nepotvrdily. V konfrontaci s přístupy popírajícími základní význam kultury pro porozumění politickému životu (strukturální teorie, racionální volba, institucionalismus) bylo bádání o politické kultuře mnohdy v defenzivě, ale pokusům o likvidaci nebo kolonizaci vždy uniklo. Nejfatálnějším nebezpečím se pro ně neukázaly být vyjmenované „antikulturní“ přístupy, nýbrž naopak jemu bližší kulturalistické směry. Behavioralistické pojetí politické kultury stálo, nakolik to jen bylo možné, na východiscích pozitivistické sociální vědy a ve shodě s tím kulturu chápalo objektivisticky. Právě toto pozitivistické zjednodušení kultury však bylo terčem, na který cílil geertzovský interpretativismus a další kulturalistické směry, pro které kultura již nebyla jen operacionalizovatelnou sadou subjektivních proměnných, ale přímo principem konstrukce sociální reality.¹⁴ Prudký rozvoj kulturalistických přístupů zároveň způsobil, že zkoumání politické kultury ztratilo svou jedinečnost. Vedle výzkumu politické kultury se vynořily kulturní dějiny, kulturní sociologie, kulturní geografie a další výhonky kulturalismu, které se začaly zabývat stejnými tématy z jiné perspektivy, nebo dokonce užívat stejný pojem politické kultury se zcela jiným významem a konotacemi. Tento vývoj, který započal v sedmdesátých letech a který získal na intenzitě v posledních třech desetiletích, je důvodem, proč zde mluvíme o druhé krizi konceptu politické kultury. V tomto případě však jde spíše o krizi identity než o krizi existenční.

Podobnou, ale v důležitých podrobnostech přece jen odlišnou synopsi vývoje politologického konceptu politické kultury nabídl ve své nedávno vydané knize britský politolog Stephen Welch. Také on považuje pojem pocházející od Almonda a Verby za dítě pozitivistické metodologie a jeho přírůstek do „pozitivistického mainstreamu“ označuje za slabinu, která způsobila „teoretickou marginalizaci“ politické kultury a současně vedla k rozdvojení výzkumu na pozitivistickou kvantitativní větev a větev interpretativní.¹⁵ Hlavní alternativy ke zkoumání politické kultury lze podle Welche rozdělit na materialistické přístupy: teorii racionální volby a marxismus, který dále zahrnuje teorii hegemonie, kulturní marxismus,

14 Srov. George STEINMETZ, *Introduction: Culture and the State*, in: týž (ed.), *State/Culture: State Formation after the Cultural Turn*, Ithaca, NY 1999, s. 1–49.

15 Stephen WELCH, *The Theory of Political Culture*, Oxford 2013, s. 11nn.

kulturní studia a sociální dějiny; a na diskurzivní přístupy: postmarxistickou kritickou analýzu diskurzu a foucaultovskou analýzu diskurzu. S. Welch také sleduje, jaké dopady na chápání politické kultury měl přechod od behaviorismu ke kognitivistickému přístupu, k němuž došlo na konci padesátých let a později v psychologii, avšak i v kognitivní psychologii odhaluje silnou pozitivistickou tendenci, a své vlastní řešení proto směřuje do oblasti wittgensteinovsky podložené teorie praktik a schopností. Vzhledem k zaměření tohoto textu na jiný problém je bezpředmětné zabývat se otázkou, zda se jedná o slepou uličku, či nikoli. Stojí však za zmínku, že zatímco ve své předchozí teoretické knize¹⁶ Welch považoval interpretativní přístup k politické kultuře uplatňovaný v kulturních dějinách za vzor pro komparativní politologii, jeho nová práce už vývoji v kulturních dějinách nevěnuje prakticky žádnou pozornost.

Opomenutí historické literatury v nejdůležitější syntetické práci o teoriích politické kultury posledních dvou desetiletí je v rozporu se skutečností, že politická kultura v historii, a zejména kulturní historii tohoto období, hrála poměrně významnou roli a historie pojem a metodologii výzkumu politické kultury pouze pasivně nepřevzala, ale produktivně je po svém utvářela. Pro politologickou koncepci politické kultury podle Almonda a Verby tento aktivní vklad historické vědy ovšem znamenal, že se ona sama ocitla na okraji historického zájmu. To lze nejlépe ukázat na vývoji konceptu politické kultury v americké historiografii, která přirozeně měla ze všech národních historiografií nejbližší k americké politologii a byla nejvíce vystavena jejímu vlivu. Přehledové studie Ronalda Formisana a Glena Gendzela ukazují, že pojem politické kultury našel rozsáhlé uplatnění zejména v dějinách USA.¹⁷ I když se Gendzel od Formisana odlišuje značnou dávkou skepse ohledně využitelnosti konceptu politické kultury v další historické práci, oba přibližují proměny americké historiografie způsobem, který dovoluje odkrýt pozoruhodné paralely k posunům v chápání politické kultury v širším kontextu sociálních věd. Zatímco bodem nula politologického pojetí politické kultury byly antropologické studie národního charakteru ze čtyřicátých a padesátých let, sehrály v americké historiografii funkčně srovnatelnou, ale obsahově mnohem zásadnější roli dějiny politických idejí a ideologií (Richard Hofstadter, Louis Hartz, Daniel Boorstin), jejichž zvláště vlivnou podobou byla historie předrevoluční republikánské ideologie (Bernard Bailyn, J. G. A. Pocock). Tato *konsensuální škola* se však v šedesátých letech dostala pod palbu politicky i metodologicky radikální kritiky, jež měla podobu nejen kulturně redukcionistické *nové sociální historie*, ale také *nové politické historie*. Ta na volebních a dalších kvantitativních datech zkoumala „etnokulturní“ rozdíly mezi sociálními skupinami a do americké historiografie uvedla behavioralistické pojetí politické kultury (Lee Benson, Allan G. Bogue). V sedmdesátých a osmdesátých letech následovala další reakce v podobě *nové kulturní historie* (Robert Darnton, Lynn Huntová aj.), ve které hráli významnou úlohu žáci historiků konsensuální školy a jejímž metodologickým krédem byla *kulturní*

16 Stephen WELCH, *The Concept of Political Culture*, Basingstoke 1993, s. 157.

17 Ronald P. FORMISANO, *The Concept of Political Culture*, *Journal of Interdisciplinary History* 31, 2001, 3, s. 393–426; Glen GENDZEL, *Political Culture: Genealogy of a Concept*, *Journal of Interdisciplinary History* 28, 1997, č. 2, s. 225–250.

sémiotika, nejčastěji spojovaná se jménem Clifforda Geertze. Očividná podobnost s vývojem konceptu politické kultury v politologii vede i v této teorii k podobnému vyústění: rozmach kulturní historie učinil politickou kulturu natolik všudypřítomnou a amorfní, že pouze nemnoho amerických historiků používajících tento pojem jej vůbec vztahuje k tradici založené Almondem a Verbou (mezi nimi už zmiňovaný R. Formisano). V případě historie je však tento vývoj mnohem méně paradoxní než v politologii, protože zkoumání politické kultury v kulturní historii v řadě ohledů navazuje na výsledky starších dějin politických idejí. V politologii naopak tvoří rozhodující moment celé tradice zkoumání politické kultury její behavioralistická fáze, zatímco geertzovská kulturní sémiotika je jakožto popření behaviorismu popřením i tohoto výchozího politologického pojetí.

Vzhledem k tomu, že termín *politická kultura* může mít v sociálních vědách různé významy, je potřeba provést aspoň jedno pojmové upřesnění. Když Almond a v menší míře Verba pojem politické kultury do politologie zaváděli, jejich hlavním záměrem bylo obohatit vědecké zkoumání politiky chápané v pozitivistických nebo scientistických intencích o nový klíčový koncept, a to navzdory tomu, že zdaleka ne všechny zdroje, z nichž vycházeli, včetně např. Parsonsovy teorie sociálních systémů, se dají považovat za striktně pozitivistické. Pozitivistický obsah tohoto standardního pojetí byl dále posílen a upevněn skutečností, že kniha *Občanská kultura* položila rovnítko mezi zkoumání politické kultury a mezi výběrová šetření postojových proměnných (*survey*), která spočívají na pozitivistické filosofii vědy. Kvantitativní výzkum politické kultury netvoří zdaleka celý obsah toho, čemu se Almond a Verba ve svých studiích o politické kultuře věnovali, ale představuje *tvrdé jádro* jejich odkazu, které se vzápětí po vydání jejich společné knihy v politologii etablovalo jako důležitý výzkumný program. Dále o tomto programu, který s jistou mírou nepřesnosti také označujeme jako tradici Almonda a Verby, budeme mluvit jako o pojetí politické kultury typu P (kde P odkazuje zároveň k adjektivu *politický* v termínu *politická kultura*, politologii i pozitivismu).

Jak by již mělo být patrné, typ P neexistoval ani v počátcích výzkumu politické kultury samostatně, ale je výsledkem analytického odlišení od dalších přístupů, které byly také aspoň v zárodku přítomné v pracích zakladatelské generace. Už kolektivní dílo *Politická kultura a politický rozvoj* z roku 1965, editované Sidney Verbou a Lucianem Pyem, ukázalo, že historické a interpretativní metody jsou pro zkoumání politické kultury neméně důležité než kvantitativní šetření, a položilo tak základ pro interpretativní alternativu k pozitivistickému pojetí vycházejícímu z *Občanské kultury*.¹⁸ Verba v této práci zdůraznil, že politická kultura nepředstavuje zcela exaktní koncept, ale „značně obecný přístup k politice“, „velmi obecný jev, k němuž lze přistupovat z mnoha hledisek“ a „obecnou oblast zájmu“.¹⁹ Vyzdvihl také provázanost politické kultury s politickými dějinami země, téma, které se v současnosti zkoumá spíše pod hlavičkou *historické paměti*: „Z kulturního hlediska [...] bychom politické dějiny nechápali jako řadu objektivních událostí, nýbrž jako řadu událostí, jež různí

18 L. W. PYE — S. VERBA (edd.), *Political Culture*; srov. S. WELCH, *The Theory*, s. 1–3.

19 Sidney VERBA, *Comparative Political Culture*, in: L. W. Pye — S. Verba (edd.), *Political Culture*, s. 512–560, zde s. 513, pozn. 1, 515, 518.

lidé mohou interpretovat zcela různě a jejichž účinky na budoucí události závisí na této interpretaci.²⁰

O tom, že politická kultura od počátku nebyla jedním *paradigmatem*, *přístupem* nebo *teorií*, ale označením pro širokou oblast výzkumného zájmu,²¹ svědčí fakt, že další z hlavních exponentů výzkumu politické kultury Lucian Pye se od Almonda a Verby odlišoval v tom, že jeho východiskem byla eriksonovská vývojová psychologie a psychoanalýza. Pye se domníval, že výběrová šetření postojů užívaná Almondem a Verbou poskytují až příliš velkou *hojnost* dat, z nichž nelze bez dalšího vodítka nic vyvozovat. K poznání politické kultury dané společnosti je tedy nutné použít interpretativní a psychologické postupy. Postojová data jsou podle Pyeho užitečná, ale politická kultura není výraz pro celkové rozdělení subjektivních orientací ve společnosti, nýbrž hypotetická konstrukce, kterou tvoří výzkumník tak, že se snaží dosáhnout shody mezi skutečně pozorovanými vlastnostmi politického systému a mezi vlastnostmi, jež by systém vykazoval, kdyby v politické kultuře hrály významnou roli určité orientace.²²

S nástupem sedmdesátých let se kulturalistická kritika pozitivistického pojmu *politická kultura* rozvinula naplno a s ní se rozmnožily i návrhy na její nové uchopení. Bez ohledu na specifický obsah těchto koncepcí i na to, zda vznikly na půdě politologie, historie, antropologie nebo jiných oborů, budou v dalším textu označovány jako pojetí politické kultury typu K (příčemž K odkazuje ke *kultuře* v termínu *politická kultura*, kulturalismu nebo také konstruktivismu). Typ K představuje logický doplněk k typu P, ale netvoří jednotnou kategorii, kterou by bylo možné jednoduše definovat nad rámec toho, co o ní už bylo řečeno. Užitečnost tohoto rozlišení je třeba vidět především v tom, že jasně varuje, že to, co platí pro pojem politické kultury typu P, nemusí zdaleka platit pro koncepty politické kultury typu K, a naopak.

POLITOLOGICKÝ POJEM POLITICKÉ KULTURY V ČESKÉ HISTORIOGRAFII

Při diskusích o využití konceptu politické kultury v historii, politologii a dalších sociálních vědách se jeví jako užitečné rozlišit práce, které vědomě navazují na výzkumný směr iniciovaný Almondem a Verbou, od textů, které tento koncept spojují s odlišnými intelektuálními a disciplinárními východisky, a dále od těch, které jej používají jen intuitivně. Zatímco u prvního druhu studií je zcela na místě interpretovat jejich výsledky v návaznosti na standardní politologický výzkum politické kultury reprezentovaný *Občanskou kulturou*, u druhé a třetí skupiny to je sice možné, ale ne vždy bude tento postup skutečně produktivní. I když je výzkumný program, který

20 S. VERBA, *Comparative Political Culture*, s. 517.

21 Nebo také „rubrikou“ pro určitý typ výzkumu — William M. REISINGER, *The Renaissance of a Rubric: Political Culture as Concept and Theory*, *International Journal of Public Opinion Research* 7, 1995, 4, s. 328–352.

22 L. W. PYE, *Culture*, s. 73. Pyeho interpretativní studie založené na této „kdyby“ metodologii se ovšem často stávaly terčem tvrdé kritiky, zejména jeho psychologický profil Mao Ce-Tunga (Lucian W. PYE, *Mao Tse-Tung: The Man in the Leader*, New York 1976).

zahájilo společné dílo Almonda a Verby, zejména v politologii velmi vlivný, kulturní rozměr politiky lze analyzovat zcela nezávisle. Lynn Huntová ve své práci o symbolických praktikách francouzské revoluce Almonda a Verbu nikde necituje, ale přesto nelze pochybovat o tom, že skutečně zkoumá proměnu francouzské politické kultury.²³ Publikace L. Huntové je typická pro celou novou kulturní historii jak tím, že nemá potřebu navazovat na politologické zkoumání politické kultury, tak také nadšením pro Geertzovu symbolickou analýzu politiky. Zde se opět projevuje paradoxní skutečnost, že původní výzkumný program politické kultury nebyl vytlačen na okraj a překonán strukturálními nebo ekonomickými přístupy, ač právě ony vůči němu představují zásadní protiklad, nýbrž silnějšími koncepcemi kultury, které přinesl tzv. kulturní obrat. Pro práce o politické kultuře patřící do proudu kulturních dějin je intelektuální návaznost na tradici Almonda a Verby krajně neobvyklá a bylo by značným zkresením intelektuálních souvislostí, kdyby kulturní dějiny politiky měly být považovány za pokračování *Občanské kultury*.

Tato okolnost zřejmě také pomáhá vysvětlit, proč v soudobé české historiografii lze daleko snáze najít práce zkoumající politickou kulturu z hlediska symbolů, rituálů a rétoriky souvisejících s politickým jednáním, tedy v širším vymezení typickém pro kulturní historii, a jen výjimečně studie založené na politologickém pojetí. Nalokil je mi známo, pojem politické kultury převzatý z díla Almonda a Verby ve svém díle systematicky využívá pouze historička Eva Broklová.²⁴ Na tomto nepoměru není nic překvapivého, vezme-li se v úvahu, že širokému uplatnění politologického pojmu politické kultury v historii brání důvody jak metodologické, tak tematické povahy. O metodologické nekompatibilitě mezi politologickým pojetím politické kultury (typu P) a interpretativně zaměřenou kulturní historií (typu K) byla řeč už výše. Se zřetelem k tematickým souvislostem je nutné zdůraznit, že vlastní problematiku *Občanské kultury* tvoří kulturní podmínky pro stabilitu moderních demokratických politických systémů, a její pojetí politické kultury tedy může být věcně relevantní pouze pro ty historické práce, které se zabývají stabilitou, krizemi nebo pády demokratických režimů, revolucemi a přechody mezi různými typy režimů.

Ona disproporce mezi velmi vzácným výskytem historického bádání přímo navazujícího na koncepci Almonda a Verby a mezi mnohem početnějšími výzkumy symbolické dimenze politického života je viditelná v patrně první kolektivní práci v české historiografii, která se výslovně zaměřuje na otázku politické kultury, nazvané *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*.²⁵ Mezi 25 příspěvků zařazenými do této knihy se nacházejí dva, které přinášejí teoretické úvahy usilující o pojmové vymezení politické kultury a reflexi její použitelnosti v historickém bádání. Rozdíl v jejich obsahu výstižně ilustruje napětí, které nevyhnutelně vzniká mezi zkoumáním politické kultury typu P a typu K. Eva Broklová ve svém příspěvku obhazuje almondovsko-verbovskou koncepci politické kultury, shrnuje její základní

23 Lynn HUNTOVÁ, *Francouzská revoluce. Politika, kultura, třída*, Brno 2007.

24 Zejména Eva BROKLOVÁ, *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938*, Praha 1999.

25 Jan RANDÁK — Petr KOURA (edd.), *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*, Praha 2008.

rysy a sumarizuje hlavní zjištění studie *Občanská kultura*. Podstatný posun vpřed vůči studiím o národním charakteru, které výzkumu politické kultury předcházely, spatřuje v tom, že „[p]olitická kultura k pramenům a metodám, které zkoumaly způsoby myšlení národů, připojila novou metodu — empirickou“, přičemž empirickou metodou rozumí reprezentativní sociologické výzkumy postojů a hodnotových orientací obyvatelstva.²⁶ Tento názor však lze, jak už bylo ukázáno výše, problematizovat, protože výběrová šetření nebo průzkumy veřejného mínění nepředstavují *královskou cestu* k poznání politické kultury určité společnosti nebo skupiny. Sama autorka to ostatně nepřímou připouští v další části svého příspěvku, v níž se věnuje výzkumu politické kultury v období první československé republiky, pro které žádnými daty z výběrových šetření o postojích občanů nedisponujeme. Zastánci zkoumání politické kultury typu P jsou nuceni přejít k typu K, jakmile se přesunou do historických období vzdálených od současnosti více než zhruba sedmdesát let, v řadě společností i mnohem kratší dobu. Pro věrnější vykreslení přístupu Evy Broklové je však třeba ještě doplnit, že ač přechází k typu K metodologicky, tematicky se snaží v maximální možné míře setrvat u typu P. Z hlediska jí zastávaného konceptu politické kultury podle Almonda a Verby je zcela konzistentní, když námět hrdinství a zbabělosti, který je hlavním tématem knihy, označuje za „problematický a [...] neodpovídající“ původnímu politologickému vymezení politické kultury.²⁷ Pro zastávce typu K je však toto téma naprosto legitimní.

Přesun těžiště v uchopení fenoménu politické kultury od typu P k typu K, nebo také od pozitivistického k postpozitivistickému pólu, je patrný v druhém teoretickém příspěvku, jehož autorem je Karel Šima. Šima sice ještě uznává historické ukotvení pojmu politické kultury v práci Almonda a Verby, ale jeho pozornost už patří „kvalitativně orientované analýze konstrukce významů“, což je formulace, která jím zastávaný přístup dobře vystihuje.²⁸ V návaznosti na německého historika Thomase Mergela načrtává program *kulturně historické analýzy politického prostoru*, který spočívá v dešifrování symbolické dimenze politického jednání a ve studiu procesů interakce a komunikace, z nichž v jeho pojetí vycházejí všechny události a činy velkých i malých politických dějin. Konstruktivistické výzkumy politických symbolů, rituálů, veřejných reprezentací, jazyků a rétorik, jež tvoří jádro Šimou doporučeného programu, mají s přístupem typu P společného o něco více než jen používání nálepky *politická kultura*.

Protože zde nepředkládám recenzi této publikace, zmíním už jen jediný příspěvek, který je podle mého názoru zajímavý tím, že dokládá možnost najít střední cestu mezi úzce pozitivistickým vymezením politické kultury podle Almonda a Verby a mezi impresionistickým zachycováním vybraných aspektů určité kultury, k jakému často vede geertzovsky inspirovaná kulturní sémiotika. Ve studii Lukáše Fatory o střetávání českého a německého etnika v Jihlavě na začátku 20. století se užítí

26 Eva BROKLOVÁ, *Pojem a funkce politické kultury s přihlédnutím k českému kontextu*, in: J. Randák — P. Koura (edd.), *Hrdinství*, s. 13–29, zde s. 20.

27 E. BROKLOVÁ, *Pojem a funkce*, s. 19.

28 Karel ŠIMA, *Politická kultura — „To je to, co nemáme.“*, in: J. Randák — P. Koura (edd.), *Hrdinství*, s. 30–37, zde s. 32.

konceptu politické kultury jeví jako vhodné hned ze tří důvodů: 1. předmět studie je součástí dynamiky určitého politického systému, konkrétně na municipální úrovni; 2. veřejné symboly a rituály hrají v nacionalistické politice klíčovou roli; 3. česko-německá konfrontace umožňuje sledovat politické kultury obou etnických skupin komparativně, což je jeden z hlavních metodologických požadavků empirického výzkumu politické kultury.²⁹ Také je třeba ocenit, že Fasora pro svou studii formuluje vhodný analytický cíl „vymezit **pravidla politické kultury** přelomu 19. a 20. století, se zvláštním ohledem na specifika lokálního veřejného dění [zdůraznění autor].“³⁰ V mikroskopickém zkoumání symbolických interakcí je bezpředmětné snažit se přiblížit k popisu skupinových postojů à la Almond a Verba (pro který navíc v tomto případě nejsou dostupná data). Lze se ale místo toho zaměřit na interpretativní rekonstrukci implicitních předpokladů a pravidel politického jednání, či také, řečeno s Fasorou, toho, co je a co není v daném společenství *normální*. Fasorův text je zástupcem typu K a jako takový je ke zkoumání politické kultury v konkrétních sociohistorických kontextech vhodnější než studie typu P.

S ohledem na záměr tohoto textu, jímž je prozkoumat vztah české historiografie ke zkoumání politické kultury typu P, je vhodné se ještě jednou vrátit k dílu jediné reprezentantky tohoto přístupu mezi českými historiky, Evy Broklové. Její studie jsou podle mého názoru dokladem toho, že přístup P má své jasné meze, které nelze překonat ani sebedůkladnější historickou prací. Každý jeho stoupenec je při analýze a interpretaci dat nucen dříve nebo později přejít k typu K, a z napětí mezi typy P a K pak vzniká riziko, že závěry konstruktivistické povahy (typ K) mohou být zpětně zasazovány do teoretických modelů chápaných ve striktně pozitivistických intencích (typ P).

Broklová své pojetí historického zkoumání politické kultury nejdůkladněji rozpracovala v knize o politické kultuře německých aktivistických stran v meziválečném Československu, v níž zdůvodňuje tezi, že kritickou slabinou československého státu nebyl konflikt dvou národních společenství, nýbrž protiklad mezi českou demokratickou a německou nedemokratickou politickou kulturou.³¹ Na metodologické rovině se její studie podstatně liší od *Občanské kultury* z toho prostého důvodu, že pro dvacátá a třicátá léta neexistují data z průzkumů veřejného mínění a výběrových šetření. Broklová zkoumala politickou kulturu německých aktivistických stran tak, že analyzovala politické projevy, programy politických stran, novinové články a další dokumenty. Její vylíčení této politické kultury tím však v sobě nevyhnutelně nese prvek interpretace, který by mohl být (alespoň podle pozitivistů mezi politology) eliminován pouze použitím standardizovaných dotazníkových šetření. Pokud byla studie Almonda a Verby i při využití dotazníkových šetření kritizována za to, že je příkladem proamerického etnocentrismu, je námitka etnocentrismu a *fortiori* platná

29 David J. ELKINS — Richard E. B. SIMEON, *A cause in search of its effect, or what does political culture explain?*, *Comparative Politics* 11, 1979, 2, s. 127–145.

30 Lukáš FASORA, *Hrdinové a zbabělci „krvavé řeže jihlavské“ z roku 1910. Lokální politická kultura v prostředí jazykového ostrova*, in: J. Randák — P. Koura (edd.), *Hrdinství*, s. 101–115, zde s. 110.

31 E. BROKLOVÁ, *Politická kultura*, s. 114.

i pro každou interpretativní analýzu politické kultury, v níž je subjektivní prvek přinejmenším stejně významný. Závěry o demokratické politické kultuře českého národa se až příliš podobají jistému pozitivnímu autostereotypu češství a vyžadovaly by podrobnějšího rozpracování, které by popsalo vnitřní diferencovanost české politické kultury a také odhalilo její nepochybná omezení.

Jiný metodologicky sporný bod této studie lze vidět v tom, že autorka zkoumala politickou kulturu celých voličských základů pouze na slovních projevech stranických představitelů. Potenciální námitku, že mezi oběma skupinami mohou existovat podstatné rozdíly, se snažila odvrátit úvahou, že kontinuita mezi postoji politických elit a občanů-voličů je zajištěna výsledky voleb, „ve kterých se volba politické strany interpretuje jako souhlas s postoji a hodnotami tlumočenými v publikovaných programech a projevech stranických vůdců.“³² Tento argument však nechává bez odpovědi klíčovou otázku, zda je chování voličů podmíněno politickou kulturou, nebo jinými faktory (sociálním postavením, psychologickými vlivy, situačními faktory aj.). Pokud by autorka připustila jinou než první možnost, bylo by zasazení její studie do konceptuálního rámce politické kultury zásadním způsobem zpochybněno, protože by pak bylo možné tvrdit, že tyto faktory jsou důležitější než politická kultura, také při zajišťování podpory pro demokratický politický systém a v dalších souvislostech. Když se však předpokládá, že volbu politické strany určuje politická kultura, vzniká problém jiného druhu. Dostáváme se tím totiž na jinou úroveň analýzy, než kde se nachází studie Almonda a Verby, která se zaměřuje na politickou kulturu celé společnosti, určující charakter politického systému jako takového, a která postrádá pojmový aparát pro vysvětlení voličského chování. Pokud Broklová chápe politickou kulturu v souladu s Almondem a Verbou, nemá k dispozici dostatečně přesný nástroj, kterým by mohla vysvětlit příslušnost voličů k určitým politickým stranám.³³ Abstraktní pojem politické kultury se zřejmě hodí lépe do výšin politické teorie než do hluku a vřavy konkrétních dějin.

* * *

Pokud bychom měli shrnout výsledek předchozích úvah, pak lze říci, že využití standardního politologického pojmu politické kultury (typu P) v české historiografii naráží především na vnitřní limitace tohoto konceptu. Vedle již uvedených nedostatků je třeba doplnit ještě ten, že vysoká míra abstraktnosti pojmu politické kultury vyžaduje, aby pestrost kulturních témat tvořících politický život společnosti byla zjednodušena na několik málo standardizovaných kulturních typů. V tomto ohledu představuje zkoumání politické kultury v intencích Almonda a Verby opačný extrém ke

32 E. BROKLOVÁ, *Politická kultura*, s. 16.

33 Skutečnost, že Almond a Verba věnovali vztahu politické kultury a voličského chování jen okrajovou pozornost, je pravděpodobně způsobena tím, že v době, kdy pracovali na *Občanské kultuře*, v americké politologii dominovala behavioralistická teorie voličského chování v podobě tzv. michiganského modelu, který byl postaven na psychologickém, nikoli kulturním mechanismu stranické identifikace. Viz Angus CAMPBELL — Philip E. CONVERSE — Warren E. MILLER — Donald E. STOKES, *The American Voter*, New York 1960.

kulturním dějinám politiky, které jsou naopak vystaveny nebezpečí, že v četnosti kulturních témat nenajdou žádný obecnější kulturní vzorec, a stanou se tak pouhou (byť často živou a zábavnou) reprodukcí lokálně a časově specifických detailů. Na toto dilema upozornil už Geertz, když hlavní problém tematické (tj. kulturní) analýzy politiky formuloval následovně: „[...] jak koncipovat analýzu významu — pojmové struktury užívané jednotlivci k interpretaci zkušenosti —, která by zároveň byla dostatečně zevrubná, aby byla přesvědčivá, a dostatečně abstraktní, aby napomáhala teorii ... [V]ýběr jedné z nich na úkor druhé přinese neplodnou deskripci nebo prázdnou všeobecnost.“³⁴

RÉSUMÉ:

The author comments on the ways in which Czech historians of the last two decades have appropriated the concept of political culture from political science. He claims that, within political science or social sciences more broadly, one should distinguish two different approaches to political culture: 1. the behavioralist concept of political culture as introduced by Almond and Verba which is closely tied up with the quantitative survey research technique and a positivist epistemology (denoted here as the P-type concept of political culture); and 2. the set of interpretative or culturalist approaches to political culture, which do not form a consistent group, but share a commitment to a postpositivist epistemology (the K-type of political culture concept). History and, in particular, cultural history, with its interpretive and constructivist bent, is shown to be predominantly associated with the K-type concept of political culture. The author then proceeds to discuss the work of those Czech historians who have made use of the concept of political culture adopted from political science. The literature under review gives evidence of an unresolved tension between the P- and K-type of political culture concepts. Another conclusion is that the study of political culture of the P-type in those periods for which no survey data is available faces insuperable difficulties.

Marek Skovajsa, PhD., vyučuje na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze a v letech 2001–2013 byl šéfredaktorem českého a poté anglického vydání *Sociologického časopisu/Czech Sociological Review*. Hlavní témata jeho odborného zájmu představují občanská společnost a demokracie, kultura a společnost, klasická i soudobá sociální teorie a dějiny sociálních věd (marek.skovajsa@fhs.cuni.cz).

34 C. GEERTZ, *Interpretace kultur*, s. 347.